

JERRY BROTTON

ΨΥΧΟΓΙΟΣ

ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΕΙΡΑΣ: Μάρκος Καρασαρίνης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Μια ιστορία του κόσμου σε δώδεκα χάρτες**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: A History of the World in Twelve Maps

Από τις εκδόσεις Penguin Books, Λονδίνο 2013

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Jerry Brotton

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Δημήτριος Β. Σταυρόπουλος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Μάνος Μπανάνας

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Τζίνα Γεωργίου

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Γεωργία-Στέλλα Γυφτοπούλου

© Jerry Brotton, 2012

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2023

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2023

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-5200-5

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-5201-2

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτίου.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοαντίτυπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSYCHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπανάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800	Tel.: 2102804800

e-mail: info@psychogios.gr
psychogios.gr

JERRY BROTTON

Μετάφραση: Δημήτριος Β. Σταυρόπουλος

Στη σύζυγό μου, Σάρολτ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
1. Επιστήμη: Η <i>Γεωγραφία</i> του Πτολεμαίου, περί το 150 μ.Χ.	31
2. Ανταλλαγή: Αλ-Ιντρίσι, 1154 μ.Χ.	75
3. Πίστη: Ο <i>Mappamundi</i> του Χέρεφορντ, περί το 1300	109
4. Αυτοκρατορία: Ο παγκόσμιος χάρτης Κάνγκκιντο, 1402	147
5. Ανακάλυψη: Ο παγκόσμιος χάρτης του Μάρτιν Βαλντζεμίλερ, 1507	184
6. Παγκοσμιοποίηση: Ο παγκόσμιος χάρτης του Ντιόγκο Ριμπέιρο, 1529	231
7. Ανεκτικότητα: Ο παγκόσμιος χάρτης του Γεράρδου Μερκάτορ, 1569	271
8. Χρήμα: Ο <i>Atlas maior</i> του Γιόαν Μπλάου, 1662	321
9. Έθνος: Ο χάρτης της Γαλλίας της οικογένειας Κασινί, 1793	363
10. Γεωπολιτική: «Ο γεωγραφικός στροφέας της ιστορίας» του Χάλφορντ Μακίντερ, 1904	414
11. Ισότητα: Η προβολή Πίτερς, 1973	457
12. Πληροφορία: Google Earth, 2012	496
Συμπέρασμα: Το μάτι της ιστορίας;	536
<i>Ευχαριστίες</i>	547
<i>Σημειώσεις</i>	553
<i>Ευρετήριο</i>	589

Εισαγωγή

Σιπάρ (Τελ Αμπού Χαμπάμπ, σημερινό Ιράκ), 6ος αιώνας π.Χ.

ΤΟ 1881, Ο ΓΕΝΝΗΜΕΝΟΣ ΣΤΟ ΙΡΑΚ αρχαιολόγος Χορμούζντ Ρασάμ ανακάλυψε ένα μικρό θραύσμα πήλινης πινακίδας σφηνοειδούς γραφής ηλικίας 2.500 ετών μέσα στα ερείπια της αρχαίας βαβυλωνιακής πόλης Σιπάρ, που είναι σήμερα γνωστή ως Τελ Αμπού Χαμπάμπ, στα νοτιοδυτικά προάστια της σύγχρονης Βαγδάτης. Η πινακίδα ήταν μόλις μια από τις 70.000 που ξέθαψε ο Ρασάμ σε μια περίοδο 18 μηνών και έστειλε στο Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο. Η αποστολή του Ρασάμ, την οποία εμπνεύστηκε από μια ομάδα Άγγλων ασσυριολόγων οι οποίοι πάλευαν να αποκρυπτογραφήσουν τη σφηνοειδή γραφή, αφορούσε την ανακάλυψη κάποιας πινακίδας που υπήρχε η ελπίδα ότι θα παρείχε έναν ιστορικό απολογισμό του βιβλικού Κατακλυσμού.¹ Αρχικά η πινακίδα αγνοήθηκε και η προσοχή επικεντρώθηκε σε πιο εντυπωσιακά και πληρέστερα ευρήματα. Αυτό οφειλόταν εν μέρει στο ότι ο Ρασάμ, που δεν μπορούσε να διαβάσει τη σφηνοειδή γραφή, δε γνώριζε τη σημασία της, η οποία εκτιμήθηκε μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν το κείμενο μεταφράστηκε πλήρως. Σήμερα, η πινακίδα εκτίθεται στο Βρετανικό Μουσείο, με την ονομασία «Ο Βαβυλωνιακός Χάρτης του Κόσμου». Είναι ο πρώτος γνωστός χάρτης του κόσμου.

Η πινακίδα που ανακάλυψε ο Ρασάμ αποτελεί το παλαιότερο σωζόμενο αντικείμενο που αναπαριστά ολόκληρο τον κόσμο σε επίπεδη επιφάνεια, όπως φαίνεται αν κοιτάξει κανείς τη Γη από ψηλά. Ο χάρτης

αποτελείται από δύο ομόκεντρους δακτυλίους, μέσα στους οποίους υπάρχει μια σειρά από προφανώς τυχαίους κύκλους, ελλείψεις και καμπύλες που όλες τους έχουν ως κέντρο μια οπή η οποία προφανώς φτιάχτηκε από ένα πρώιμο ζευγάρι πυξίδων. Ομοιόμορφα κατανεμημένα γύρω από τον εξωτερικό κύκλο είναι οκτώ τρίγωνα, από τα οποία μόνο πέντε είναι ευδιάκριτα. Μόνο όταν το σφηνοειδές κείμενο αποκρυπτογραφηθεί αρχίζει να καταλαβαίνει κανείς πως η πινακίδα είναι ένας χάρτης.

Ο εξωτερικός κύκλος αποκαλείται «μαράτου», δηλαδή «αλμυρή θάλασσα», και αναπαριστά έναν ωκεανό που κυκλώνει τον κατοικημένο κόσμο. Εντός του εσωτερικού δακτυλίου το δεσπόζον καμπύλο οβάλ που περνά από την κεντρική οπή απεικονίζει τον ποταμό Ευφράτη, ο οποίος ρέει από ένα ημικύκλιο στα βόρεια που αποκαλείται «βουνό», και τελειώνει σε ένα νότιο οριζόντιο ορθογώνιο παραλληλόγραμμο που περιγράφεται ως «διάυλος» και «έλος». Το ορθογώνιο παραλληλόγραμμο που τέμνει στα δύο τον Ευφράτη αποκαλείται «Βαβυλώνα», περιβαλλόμενο από ένα τόξο κύκλων που αντιπροσωπεύουν πόλεις και περιοχές ανάμεσα στις οποίες είναι τα Σούσα (στο νότιο Ιράκ), το Μπιτ Γιακίν (μια περιοχή της Χαλδαίας, κοντά στο μέρος όπου γεννήθηκε ο Ρασάμ), το Χαμπάν (πατρίδα της αρχαίας φυλής των Κασιτών), το Ουράρτου (Αρμενία), το Ντερ και η Ασσυρία. Τα τρίγωνα που αναδύονται προς τα έξω από τον εξωτερικό κύκλο της θάλασσας αποκαλούνται «νάγκου», το οποίο μπορεί να μεταφραστεί ως «περιοχή» ή «επαρχία». Πλάι τους είναι κωδικοποιημένες επιγραφές που περιγράφουν αποστάσεις (όπως «έξι λεύγες ανάμεσα στο μέρος όπου ο ήλιος δε φαίνεται»),² και εξωτικά ζώα – χαμαιλέοντες, αίγαγρους, ζεμπού, μαϊμούδες, στρουθοκαμήλους, λιοντάρια και λύκους. Αυτοί είναι αχαρτογράφητοι χώροι, τα μυθικά μακρινά μέρη πέρα από τα κυκλικά όρια του γνωστού βαβυλωνιακού κόσμου.

Το σφηνοειδές κείμενο στο πάνω μέρος της πινακίδας και στην πίσω πλευρά της αποκαλύπτει ότι αυτή είναι κάτι περισσότερο από χάρτης της επιφάνειας της Γης: είναι ένα περιεκτικό διάγραμμα της βαβυλωνιακής κοσμολογίας, με την οικουμένη ως εκδήλωσή της. Τα ελκυστικά θραύσματα μιλούν για τον μύθο της δημιουργίας, για τη μάχη ανάμεσα στους βαβυλωνιακούς θεούς Μαρντούκ και Τιαμάτ. Στη βαβυλωνιακή μυθολογία, η νίκη του Μαρντούκ επί αυτών που η πινακίδα ονομάζει «κατεστραμμένοι θεοί» οδήγησε στην ίδρυση του ουρανού και της Γης, της ανθρωπότητας και της γλώσσας, όλα με επίκεντρο τη Βαβυλώνα, δημιουργημένα «πάνω στην ταραγμένη θάλασσα». Η πινακίδα, φτιαγμένη

από τον πηλό της Γης, αποτελεί μια φυσική έκφραση των μυθικών επιτευγμάτων του Μαρντούκ όπως η δημιουργία της Γης και τα κατοπινά επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού, που παρήχθησαν από το υδάτινο αρχέγονο χάος.

Οι περιστάσεις κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε η πινακίδα παραμένουν ασαφείς. Το κείμενο στο πίσω μέρος της πινακίδας αναφέρει ως χαρακτή της τον απόγονο κάποιου με το όνομα «Εά-μπελ-ιλί» από την αρχαία πόλη Μπορσίπα (Μπιρς Νιμρούντ), στα νότια του Σιπάρ, αλλά ο λόγος για τον οποίο φτιάχτηκε και για ποιον παραμένουν μυστήριο. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να πούμε ότι είναι ένα πρώιμο παράδειγμα ενός από τα πιο βασικά αντικείμενα της ανθρώπινης αντίληψης: να επιβληθεί κάποιου είδους τάξη και δομή πάνω στον αχανή και φαινομενικά απεριόριστο χώρο του γνωστού κόσμου. Εκτός από τη συμβολική και μυθική περιγραφή των απαρχών του κόσμου, ο χάρτης της πινακίδας παρουσιάζει μια αφηρημένη έννοια της γήινης πραγματικότητας. Αντιλαμβάνεται τη Γη με την κατηγοριοποίησή της σε κύκλους, τρίγωνα, ελλείψεις και σημεία, ενοποιώντας τη γραφή και την εικόνα σε μια παγκόσμια εικόνα, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται η Βαβυλώνα. Περισσότερο από δύο χιλιετίες προτού γίνει πραγματικότητα το όνειρο του ανθρώπου να κοιτάξει τη Γη από το βαθύ διάστημα, ο βαβυλωνιακός παγκόσμιος χάρτης προσφέρει στους θεατές του την ευκαιρία να κοιτάξουν τον κόσμο από ψηλά, και να υιοθετήσουν μια θεϊκή σκοπιά της γήινης δημιουργίας.

Ακόμη και σήμερα, ο πιο αφοσιωμένος ταξιδιώτης δεν μπορεί ποτέ να ελπίζει πως θα δει κάτι περισσότερο από ένα μικρό μέρος της επιφάνειας της Γης η οποία εκτείνεται σε πάνω από 510 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα. Στον αρχαίο κόσμο, ακόμη και τα ταξίδια σε μικρές αποστάσεις ήταν σπάνια και δύσκολη δραστηριότητα, που όσοι την έκαναν διακατέχονταν γενικά από δισταγμό και φόβο.³ Το να «βλέπει» κανείς τις διαστάσεις του κόσμου να αναπαράγονται σε μια πήλινη πινακίδα διαστάσεων 12 επί 8 εκατοστών θα πρέπει να προκαλούσε δέος, ή ακόμη και να φάνταζε μαγικό. Αυτός είναι ο κόσμος, έλεγε η πινακίδα, και η Βαβυλώνα είναι ο κόσμος. Για εκείνους που θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως μέρος της Βαβυλώνας, ήταν ένα καθησυχαστικό μήνυμα. Για εκείνους που την έβλεπαν και δεν ήταν μέρος της Βαβυλώνας, η περιγραφή της βαβυλωνιακής ισχύος και κυριαρχίας που έκανε η πινακίδα ήταν σαφέστατη. Δεν είναι να απορεί κανείς που από την αρχαία εποχή το είδος των γεωγραφικών πληροφοριών που παρείχαν αντικεί-

μενα όπως η βαβυλωνιακή πινακίδα αποτελούσαν προνόμιο μόνο της μυστικιστικής ή άρχουσας ελίτ. Όπως θα δούμε σε όλη την έκταση του παρόντος βιβλίου, για τους σαμάνους, τους σοφούς, τους ηγεμόνες και τους θρησκευτικούς ηγέτες, οι παγκόσμιοι χάρτες έδιναν απόκρυφη, μαγική εξουσία στους κατασκευαστές και τους κατόχους τους. Αν οι άνθρωποι αυτοί καταλάβαιναν τα μυστικά της δημιουργίας και την έκταση της ανθρωπότητας, τότε σίγουρα θα πρέπει να ήξεραν πώς να ελέγχουν τον γήινο κόσμο σε όλη την τρομακτική και απρόβλεπτη ποικιλομορφία του.

Αν και ο βαβυλωνιακός παγκόσμιος χάρτης αντιπροσωπεύει την πρώτη γνωστή προσπάθεια να χαρτογραφηθεί ολόκληρος ο γνωστός κόσμος, είναι ένα σχετικά ύστερο παράδειγμα ανθρώπινης χαρτογράφησης. Τα πιο πρώιμα παραδείγματα προϊστορικής τέχνης που δείχνουν το τοπίο πάνω σε επίπεδο έχουν χαραχθεί σε βράχους ή πηλό και προηγούνται χρονικά του βαβυλωνιακού παγκόσμιου χάρτη κατά περισσότερο από 25.000 χρόνια· φθάνουν μέχρι και στην Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο του 30.000 π.Χ. Αυτές οι πρώιμες επιγραφές, για τη χρονολόγηση και το νόημα των οποίων υπάρχει έντονη συζήτηση μεταξύ των αρχαιολόγων, φαίνεται να αντιπροσωπεύουν καλύβες με ανθρώπινες φιγούρες, μαντριά ζώων, διαιρέσεις ανάμεσα στα βασικά καταλύματα, απεικονίσεις κυνηγότοπων, ακόμη και ποτάμια και βουνά. Οι περισσότερες είναι τόσο λιτές ώστε εύκολα μπορεί κανείς να τις εκλάβει ως αφηρημένες, γεωμετρικές απόπειρες αναπαράστασης της χωρικής κατανομής των αντικειμένων ή γεγονότων, όταν στην πραγματικότητα είναι πιθανώς περισσότερο συμβολικά σημεία, συνδεδεμένα με μη αποκρυπτογραφημένες μυθικές, ιερές και κοσμολογικές αναφορές που εμείς δε θα μάθουμε ποτέ. Σήμερα, οι αρχαιολόγοι είναι πιο προσεκτικοί από τους προκατόχους τους του 19ου αιώνα στο να αποδίδουν τον όρο «χάρτης» σ' αυτά τα πρώιμα υποδείγματα τέχνης πάνω στους βράχους· το να προσδιορίσει κανείς μια οριστική χρονολόγηση για την εμφάνιση της προϊστορικής τέχνης επί των βράχων μοιάζει να είναι εξίσου μάταιο με το να προσδιοριστεί ποτέ ένα μωρό μαθαίνει για πρώτη φορά να ξεχωρίζει χωρικά τον εαυτό του από το άμεσο περιβάλλον του.⁴

Η ανάγκη για χαρτογράφηση αποτελεί ένα βασικό και διαρκές ανθρώπινο ένστικτο.⁵ Πού θα ήμασταν δίχως τους χάρτες; Η προφανής απάντηση είναι, φυσικά, «χαμένοι», αλλά οι χάρτες παρέχουν απαντήσεις σε πολύ περισσότερα ερωτήματα από το να μας λένε απλώς πώς να πάμε από το ένα μέρος σε ένα άλλο. Από τα πρώιμα παιδικά μας χρό-

νια και μετά, αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας σε σχέση με έναν ευρύτερο φυσικό κόσμο επεξεργαζόμενοι την πληροφόρηση χωρικά. Οι ψυχολόγοι αποκαλούν αυτή τη δραστηριότητα «γνωστική χαρτογράφηση», τη διανοητική διάταξη με την οποία τα άτομα αποκτούν, τακτοποιούν και ανακαλούν πληροφορίες σχετικά με το χωρικό τους περιβάλλον, στην οποία διαδικασία ξεχωρίζουν και καθορίζουν τους εαυτούς τους χωρικά σε σχέση με έναν αχανή, τρομακτικό και άγνωστο κόσμο «εκεί έξω».⁶ Η χαρτογράφηση αυτού του είδους δεν περιορίζεται μόνο στους ανθρώπους. Και τα ζώα έχουν διαδικασίες χαρτογράφησης, όπως ο ορισμός του χώρου μέσω των οσμών που κάνουν οι σκύλοι ή οι λύκοι, ή ο εντοπισμός του νέκταρ από ένα μελίσι που καθορίζεται από τον «χορό» της μέλισσας.⁷ Μόνοι οι άνθρωποι όμως έχουν κάνει το κρίσιμο άλμα από τη χαρτογράφηση στην κατασκευή χαρτών.⁸ Με την εμφάνιση των μόνιμων γραφιστικών μεθόδων επικοινωνίας πριν από περισσότερα από 40.000 χρόνια, οι άνθρωποι ανέπτυξαν την ικανότητα να μεταφράζουν την εφήμερη χωρική πληροφορία σε μόνιμη και αναπαραγώγιμη μορφή.

Τι είναι λοιπόν ο χάρτης; Η αγγλική λέξη «map» (και τα παράγωγά της) χρησιμοποιείται σε μια ποικιλία σύγχρονων ευρωπαϊκών καθομιλούμενων τύπων όπως ο ισπανικός, ο πορτογαλικός και ο πολωνικός, και προέρχεται από τον λατινικό όρο *mapra*, που σημαίνει τραπεζομάντιλο, ή πετσέτα φαγητού. Η γαλλική λέξη για τον χάρτη –*carte*– προέρχεται από μια διαφορετική λατινική λέξη, την *carta*, η οποία παρέχει επίσης τη ρίζα για την ιταλική και τη ρωσική λέξη για τους χάρτες (*carta* και *karta*) και αναφέρεται σε ένα επίσημο έγγραφο, το οποίο με τη σειρά του προέρχεται από την ελληνική λέξη για τον πάπυρο. Ο αρχαίος ελληνικός όρος για τον χάρτη –*πίναξ*– υποδηλώνει ένα διαφορετικό είδος αντικειμένου. Ο *πίναξ* είναι μια πινακίδα φτιαγμένη από ξύλο, μέταλλο ή πέτρα, πάνω στην οποία γράφονται ή χαράσσονται λέξεις ή εικόνες. Η αραβική γλώσσα εκλαμβάνει τον όρο σε μια πιο οπτική κατεύθυνση: χρησιμοποιεί δύο λέξεις, *σούρα*, που μεταφράζεται ως «φιγούρα», και *νακσάχ*, δηλαδή «ζωγραφιά», ενώ η κινεζική γλώσσα έχει υιοθετήσει μια παρόμοια λέξη, την *του*, που σημαίνει ζωγραφιά ή διάγραμμα.⁹ Ο όρος «map» (ή «mappe») εισάγεται στην αγγλική γλώσσα μόλις τον 16ο αιώνα, και από τότε μέχρι τη δεκαετία του 1990 έχουν προταθεί περισσότεροι από 300 διαφορετικοί ορισμοί.¹⁰

Σήμερα, οι μελετητές αποδέχονται γενικά τον ορισμό που παρέχει το ακόμα εξελισσόμενο πολύτομο έργο *Ιστορία της χαρτογραφίας* που εκ-

δίδεται από το 1987 υπό τη γενική επιμέλεια των Τ.Μ. Χάρλεϊ και Ντέιβιντ Γούντγουορντ. Στον πρόλόγό τους στον πρώτο τόμο, οι Χάρλεϊ και Γούντγουορντ πρότειναν έναν νέο αγγλικό ορισμό της λέξης. «Οι χάρτες», λένε, «αποτελούν γραφιστικές αναπαραστάσεις που εξυπηρετούν μια χωρική κατανόηση των πραγμάτων, των εννοιών, των συνθηκών, των διαδικασιών ή των γεγονότων στον ανθρώπινο κόσμο».¹¹ Αυτός ο ορισμός (τον οποίο υιοθετώ στο παρόν βιβλίο) «εκτείνεται φυσικά στην ουράνια χαρτογραφία και στους χάρτες των φανταστικών κοσμογραφιών», και τους απελευθερώνει από τους πιο περιοριστικούς γεωμετρικούς ορισμούς του όρου. Συμπεριλαμβάνοντας την κοσμογραφία –η οποία περιγράφει το σύμπαν αναλύοντας τη Γη και τον ουρανό– ο ορισμός των χαρτών που δίνουν οι Χάρλεϊ και Γούντγουορντ μας παρέχει τη δυνατότητα να δούμε αρχαϊκά τεχνουργήματα όπως ο βαβυλωνιακός παγκόσμιος χάρτης τόσο ως κοσμικό διάγραμμα όσο και ως χάρτη του κόσμου.

Οι συνειδητοποιημένες αντιλήψεις των χαρτών, και η επιστήμη της δημιουργίας τους, αποτελούν σχετικά πρόσφατες εφευρέσεις. Για χιλιάδες χρόνια αυτά που οι διάφορες κουλτούρες έχουν αποκαλέσει «χάρτες» φτιάχνονταν από ανθρώπους που δε θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως κάποια ξεχωριστή κατηγορία από εκείνους που έγγραφαν επίσημα έγγραφα, που ζωγράφιζαν, που σχεδίαζαν ή σκάλιζαν διαγράμματα σε ποικίλα υλικά, από την πέτρα έως το χαρτί. Η σχέση μεταξύ των χαρτών και αυτού που αποκαλούμε σήμερα γεωγραφία είναι ακόμα πιο ανεπαίσθητη. Από την εποχή των Ελλήνων, η γεωγραφία έχει οριστεί ως η γραφική (γράφειν) μελέτη της Γης (γη), ζωτικό τμήμα της οποίας αποτελεί η χαρτογράφηση. Ως πνευματικό γνωστικό αντικείμενο, ωστόσο, η γεωγραφία δε μορφοποιήθηκε κανονικά είτε ως επάγγελμα είτε ως αντικείμενο ακαδημαϊκής μελέτης στη Δύση παρά μόνο τον 19ο αιώνα.

Μεγάλο μέρος της αξιοσημείωτης δύναμης και του διαρκούς και συναρπαστικού χαρακτήρα των χαρτών έγκειται ακριβώς σ' αυτή την ετερόκλητη ποικιλία τους – ως υφάσματα, πινακίδες, σχέδια ή εκτυπώσεις. Ένας χάρτης είναι ταυτόχρονα τόσο ένα φυσικό αντικείμενο όσο και ένα γραφιστικό ντοκουμέντο, και είναι γραπτό και οπτικό: δεν μπορείς να κατανοήσεις έναν χάρτη δίχως τη γραφή, αλλά και ένας χάρτης χωρίς το οπτικό στοιχείο είναι απλώς μια συλλογή τοπωνυμίων. Ένας χάρτης βασίζεται στις καλλιτεχνικές μεθόδους εκτέλεσης για να δημιουργήσει μια τελική φανταστική αναπαράσταση ενός άγνωστου αντικειμένου (του κόσμου): διαμορφώνεται ωστόσο και από επιστημονικές αρχές, και παρουσιάζει αφαιρετικά τη Γη σύμφωνα με μια σειρά γεωμετρικών

γραμμών και σχημάτων. Σύμφωνα με τον ορισμό των Χάρλεϊ και Γούντγουορντ ένας χάρτης έχει ως υπέρτατο στόχο του τον χώρο. Προσφέρει μια χωρική κατανόηση των γεγονότων στον ανθρώπινο κόσμο· όπως όμως θα δούμε στο παρόν βιβλίο, αφορά συχνά και τον χρόνο, καθώς ζητά από τον θεατή να παρατηρήσει πώς αυτά τα γεγονότα εκτυλίχθηκαν το ένα μετά το άλλο. Φυσικά κοιτάμε τους χάρτες οπτικά, αλλά μπορούμε επίσης να τους διαβάσουμε και σαν μια σειρά από διαφορετικές ιστορίες.

Όλες αυτές οι κλωστές συναντιούνται στον τύπο χάρτη που αποτελεί το αντικείμενο του παρόντος βιβλίου: τους χάρτες του κόσμου. Όπως όμως ακριβώς ο όρος «χάρτης» έχει τις δικές του ασύλληπτες και μεταβαλλόμενες ιδιότητες, το ίδιο συμβαίνει και με την έννοια του «κόσμου». Ο «κόσμος» είναι μια τεχνητή, κοινωνική ιδέα. Αναφέρεται στον πλήρη φυσικό χώρο του πλανήτη αλλά μπορεί επίσης να σημαίνει μια συλλογή ιδεών και πεποιθήσεων που απαρτίζουν μια πολιτισμική ή ατομική «άποψη του κόσμου». Για πολλές κουλτούρες καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, ο χάρτης έχει υπάρξει το τέλει όχημα για να εκφραστούν αμφοτέρως αυτές οι ιδέες του «κόσμου». Κέντρα, σύνορα και όλα τα άλλα παρελκόμενα που περιλαμβάνονται σε έναν χάρτη του κόσμου καθορίζονται εξίσου από αυτές τις «απόψεις του κόσμου» όσο και από τη φυσική παρατήρηση του κόσμου που κάνει ο χαρτογράφος, η οποία ούτως ή άλλως δε γίνεται ποτέ από ένα ουδέτερο πολιτισμικά σημείο. Οι δώδεκα χάρτες στο παρόν βιβλίο αντιπροσωπεύουν όλοι θεάσεις του φυσικού χώρου ολόκληρου του κόσμου οι οποίες πηγάζουν από τις ιδέες και τις πεποιθήσεις βάσει των οποίων είχαν συντεθεί. Μια παγκόσμια άποψη καταλήγει στη δημιουργία ενός παγκόσμιου χάρτη· ο παγκόσμιος χάρτης όμως με τη σειρά του αποτελεί εξ ορισμού την άποψη του κόσμου που έχει η κουλτούρα του. Είναι μια εξαιρετική πράξη συμβιωτικής αλληλεγγύης.¹²

Οι παγκόσμιοι χάρτες παρουσιάζουν διαφορετικές προκλήσεις και ευκαιρίες για τον χαρτογράφο από εκείνες που περιλαμβάνονται στη χαρτογράφηση τοπικών περιοχών. Καταρχάς, η κλίμακά τους σημαίνει πως δε χρησιμοποιούνται ποτέ σοβαρά ως μέσα για να βρει κανείς τον δρόμο του ή για να διευκολύνουν τους χρήστες τους να πάνε από μια τοποθεσία πάνω στην επιφάνεια της Γης σε μια άλλη. Η πιο σημαντική διαφορά όμως ανάμεσα στην τοπική και την παγκόσμια χαρτογράφηση έχει να κάνει με την αντίληψη, και θέτει ένα σοβαρό πρόβλημα στο

να φτιάξει κανείς οποιονδήποτε χάρτη του κόσμου. Σε αντίθεση με μια τοπική περιοχή, ο κόσμος δεν μπορεί ποτέ να συλληφθεί σε μία και μόνη συνοπτική ματιά του χαρτογράφου. Ακόμη και στα αρχαία χρόνια, ήταν εφικτό να εντοπίσει κανείς φυσικά ή τεχνητά χαρακτηριστικά από τα οποία να κοιτάξει μια μικρή περιοχή υπό κάθετη γωνία (μια οπτική σαν αυτή από τα μάτια ενός πουλιού που πετάει από πάνω, μια επισκόπηση δηλαδή) και να δει τα βασικά στοιχεία της. Μέχρι την έλευση της φωτογραφίας από το διάστημα, καμία τέτοια οπτική δεν ήταν διαθέσιμη για να αντιληφθεί κανείς τη Γη.

Πριν από αυτή τη μνημειώδη εφεύρεση, ο χαρτογράφος που δημιουργούσε έναν παγκόσμιο χάρτη βασιζόταν κυρίως σε δύο πηγές, καμία από τις οποίες δεν αποτελούσε κατά φυσικό τρόπο μέρος της Γης: τον ουρανό από πάνω και τη δική του φαντασία. Η αστρονομία τού έδινε τη δυνατότητα να παρατηρεί την κίνηση του ήλιου και των αστεριών και να εκτιμά το μέγεθος και το σχήμα της Γης. Συνδεδεμένες με αυτές τις παρατηρήσεις ήταν οι πιο φανταστικές υποθέσεις που βασιζόνταν στην προσωπική προκατάληψη και τους λαϊκούς μύθους και πεποιθήσεις, οι οποίοι, όπως θα δούμε, στην πραγματικότητα εξακολουθούν να ασκούν επιρροή πάνω σε οποιονδήποτε παγκόσμιο χάρτη. Η χρήση φωτογραφικών δορυφορικών εικόνων αποτελεί ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο που επιτρέπει στους ανθρώπους να πιστεύουν ότι βλέπουν τη Γη να πλέει στο διάστημα· επί τρεις χιλιετίες πριν γίνει αυτό, μια τέτοια οπτική απαιτούσε πάντα μια πράξη φαντασίας (παρ' όλα αυτά, μια φωτογραφία από το διάστημα δεν αποτελεί χάρτη, και υπόκειται κι αυτή σε συμβάσεις και χειραγωγήσεις, όπως καταδεικνύω στο τελευταίο κεφάλαιο του παρόντος βιβλίου πάνω στη διαδικτυακή χαρτογράφηση και τη χρήση εκ μέρους της των δορυφορικών εικόνων).

Εκτός από την οπτική, υπάρχουν κι άλλες προκλήσεις και ευκαιρίες που επηρεάζουν όλους τους παγκόσμιους χάρτες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που επιλέχθηκαν για το παρόν βιβλίο, και καθένας απ' αυτούς μπορεί να ιδωθεί στην εμβρυική του μορφή αν κοιτάξουμε ξανά τον βαβυλωνιακό παγκόσμιο χάρτη. Μια κυρίαρχη πρόκληση είναι η αφαίρεση. Κάθε χάρτης αποτελεί ένα υποκατάστατο του φυσικού χώρου που ισχυρίζεται ότι δείχνει, κατασκευάζοντας αυτό που αναπαριστά, και οργανώνοντας σε μια σειρά αφηρημένων σημαδιών, στις αρχές συνόρων και ορίων, σε κέντρα και περιθώρια, την άπειρη ποικιλομορφία της επιφάνειας της Γης, που διεγείρει τις αισθήσεις. Τέτοια σημάδια μπορεί να δει κανείς στις υποτυπώδεις γραμμές της τοπογραφικής τέχνης πάνω

στους βράχους ή στα όλο και πιο τακτικά γεωμετρικά σχήματα του είδους της βαβυλωνιακής πινακίδας. Όταν αυτές οι γραμμές εφαρμόζονται σε ολόκληρη τη Γη, ο χάρτης δεν αναπαριστά μόνο τον κόσμο, αλλά τον παράγει μέσω της φαντασίας. Για αιώνες ο μόνος τρόπος να κατανοήσει κανείς τον κόσμο ήταν μέσα από το μάτι του μυαλού του, και οι παγκόσμιοι χάρτες έδειχναν, φανταστικά, πώς μπορεί να έδειχνε ο κόσμος που ήταν άγνωστος στις αισθήσεις μας. Οι χαρτογράφοι δεν αναπαράγουν απλώς τον κόσμο, τον κατασκευάζουν.¹³

Μια λογική συνέπεια της χαρτογράφησης ως πανίσχυρης πράξης φαντασίας είναι το απόφθεγμα που διατύπωσε ο Πολωνοαμερικανός φιλόσοφος Άλφρεντ Κορζίμπσκι τη δεκαετία του 1940, πως «ο χάρτης δεν είναι το έδαφος».¹⁴ Σαν μια σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και το αντικείμενο που αυτή υποδηλώνει, ο χάρτης δεν μπορεί να αποτελεί ποτέ το έδαφος που υποτίθεται ότι αναπαριστά. «Αυτό που είναι πάνω στον χάρτινο χάρτη», υποστήριξε ο Άγγλος ανθρωπολόγος Γκρέγκορι Μπέιτσον, «είναι μια αναπαράσταση αυτού που υπήρχε στην αναπαράσταση του αμφιβληστροειδούς του ανθρώπου που έφτιαξε τον χάρτη· και όσο πιο πίσω πηγαίνεις το ερώτημα, αυτό που βρίσκεις είναι μια ατελείωτη οπισθοδρόμηση, μια ατελείωτη σειρά χαρτών. Το έδαφος δεν εμπλέκεται καθόλου».¹⁵ Ένας χάρτης πάντοτε διαχειρίζεται την πραγματικότητα που προσπαθεί να δείξει. Λειτουργεί μέσω μιας αναλογίας: ένας δρόμος πάνω σε έναν χάρτη αναπαρίσταται με ένα συγκεκριμένο σύμβολο το οποίο ελάχιστη ομοιότητα έχει με τον ίδιο τον δρόμο, αλλά οι θεατές τείνουν να αποδεχθούν ότι το σύμβολο είναι σαν ένας δρόμος. Αντί να μιμηθούν τον κόσμο, οι χάρτες αναπτύσσουν συμβατικά σημάδια τα οποία έχουμε αποδεχθεί ότι αντιπροσωπεύουν αυτό που δεν μπορούν ποτέ να δείξουν αληθινά. Ο μόνος χάρτης που θα μπορούσε ποτέ να αναπαραστήσει πλήρως το έδαφος που απεικονίζει θα έπρεπε ουσιαστικά να έχει την περιττή κλίμακα του 1:1. Μάλιστα, η επιλογή της κλίμακας, η αναλογική μέθοδος καθορισμού μιας σταθερής σχέσης ανάμεσα στο μέγεθος του χάρτη και τον χώρο που αναπαριστά, σχετίζεται στενά με το πρόβλημα της αφαίρεσης, και έχει αποτελέσει πλούσια πηγή ευχαρίστησης και κωμωδίας για πολλούς συγγραφείς. Στο βιβλίο του Λιούις Κάρολ: *Συλβί και Μπρούνο: Η κατάληξη* (*Sylvie and Bruno Concluded*, 1893), ο προερχόμενος από τον άλλο κόσμο χαρακτήρας του Μάιν Χερ ανακοινώνει ότι «φτιάξαμε στην πραγματικότητα έναν χάρτη της χώρας, σε κλίμακα ενός μιλίου προς ένα μίλι!». Όταν τον ρωτούν αν ο χάρτης έχει χρησιμοποιηθεί πολύ, ο Μάιν Χερ παραδέχεται ότι «δεν έχει απλωθεί

ποτέ», και ότι «οι αγρότες διαμαρτυρήθηκαν: είπαν ότι θα κάλυπτε ολόκληρη τη χώρα και θα έκρυβε το φως του ήλιου! Έτσι σήμερα χρησιμοποιούμε την ίδια την κομητεία ως τον χάρτη της, και σας διαβεβαιώ ότι τα πάει εξίσου καλά».¹⁷ Η ευφυολογία πήγε ένα επίπεδο παραπάνω από τον Χόρχε Λουί Μπόρχες ο οποίος, στη σύντομη ιστορία του που έχει μέγεθος μίας παραγράφου με τίτλο «Περί της Αυστηρότητας στην Επιστήμη» (1946), μεταπλάθει την αφήγηση του Κάρολ με έναν σκοτεινότερο τρόπο. Ο Μπόρχες περιγράφει μια μυθική αυτοκρατορία όπου η τέχνη της χαρτογράφησης είχε φθάσει σε τέτοια επίπεδα λεπτομέρειας ώστε

τα Κολέγια των Χαρτογράφων έφτιαξαν έναν Χάρτη της Αυτοκρατορίας ο οποίος είχε το μέγεθος της ίδιας της Αυτοκρατορίας και συνέπιπτε με αυτή σημείο προς σημείο. Λιγότερο Εθισμένες στη Μελέτη της Χαρτογραφίας, οι Επόμενες Γενεές κατάλαβαν ότι αυτός ο ευρύς Χάρτης ήταν Άχρηστος και όχι δίχως κάποια Ασέβεια τον εγκατέλειψαν στις Αγριότητες του Ήλιου και των Χειμώνων. Στις ερήμους της Δύσης κάποια ξεσκισμένα Απομεινάρια του Χάρτη διήρκεσαν περισσότερο, κατοικούμενα από Ζώα και Ζητιάνους· σε ολόκληρη τη Χώρα δεν υπάρχουν άλλα λείψανα των Μαθητών της Γεωγραφίας.¹⁸

Ο Μπόρχες αντιλαμβάνοταν τόσο το διαχρονικό δίλημμα όσο και τη δυνητική ύβρη του χαρτογράφου: σε μια προσπάθεια να παραγάγει έναν περιεκτικό χάρτη του κόσμου του, θα πρέπει να λάβει χώρα μια διαδικασία ελάττωσης και επιλογής. Αν όμως ο χάρτης σε κλίμακα 1:1 αποτελεί ένα αδύνατο όνειρο, ποια κλίμακα θα πρέπει να επιλέξει ένας χαρτογράφος για να εξασφαλίσει ότι ο παγκόσμιος χάρτης του δε θα έχει τη μοίρα που περιέγραψε ο Μπόρχες; Πολλοί από τους παγκόσμιους χάρτες που περιγράφονται στο παρόν βιβλίο προσφέρουν μια απάντηση, αλλά καμία από τις κλίμακες που έχουν επιλεγεί (ή και οτιδήποτε άλλο σχετικό μ' αυτούς, στην πραγματικότητα) δεν έχει γίνει κοινώς αποδεκτή ως η εγκυρότερη.

Ένα άλλο πρόβλημα που παρουσιάζεται είναι αυτό της οπτικής. Σε ποια φανταστική τοποθεσία στέκεται ο χαρτογράφος προτού ξεκινήσει να φτιάχνει τον χάρτη του κόσμου; Η απάντηση, όπως έχουμε ήδη δει, εξαρτάται κάθε φορά από την επικρατούσα αντίληψη του κόσμου που έχει ο χαρτογράφος. Στην περίπτωση του βαβυλωνιακού παγκόσμιου χάρτη, η Βαβυλώνα βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος, ή σε αυτό που

ο ιστορικός Μίρτσεα Ελιάντε έχει αποκαλέσει *axis mundi* («άξονας του κόσμου»).¹⁹ Σύμφωνα με τον Ελιάντε, όλες οι αρχαϊκές κοινωνίες χρησιμοποιούν τελετές και μύθους για να δημιουργήσουν αυτό που περιγράφει ως «συνοριακή κατάσταση», το σημείο στο οποίο «ο άνθρωπος ανακαλύπτει τον εαυτό του και συνειδητοποιεί τη θέση του στο σύμπαν». Η ανακάλυψη αυτή δημιουργεί μια απόλυτη διάκριση ανάμεσα σε μια ιερή, προσεκτικά οριοθετημένη σφαίρα τακτοποιημένης ύπαρξης, και μια βέβηλη σφαίρα η οποία είναι το άγνωστο, άμορφο και συνεπώς επικίνδυνο. Στον βαβυλωνιακό παγκόσμιο χάρτη, αυτός ο ιερός χώρος που περιβάλλεται από τον εσωτερικό του δακτύλιο έρχεται σε αντίθεση με τον βέβηλο χώρο που καθορίζεται από τα εξωτερικά τρίγωνα, τα οποία αντιπροσωπεύουν τα χαοτικά, αδιαφοροποίητα μέρη που είναι τα αντίθετα του ιερού κέντρου. Ο προσανατολισμός και η κατασκευή χώρου από αυτή την οπτική επαναλαμβάνει τη θεϊκή πράξη της δημιουργίας, μορφοποιώντας σχήμα από το χάος, και τοποθετώντας τον χαρτογράφο (και τον πάτρονά του) στο ίδιο επίπεδο με εκείνο των θεών. Ο Ελιάντε υποστηρίζει ότι τέτοιες εικόνες περιλαμβάνουν τη δημιουργία ενός κέντρου που καθορίζει έναν κατακόρυφο αγωγό ανάμεσα στον γήινο και τον θεϊκό κόσμο, ο οποίος δομεί τις ανθρώπινες πεποιθήσεις και ενέργειες. Πιθανώς η οπή στο κέντρο του βαβυλωνιακού παγκόσμιου χάρτη, που συνήθως θεωρείται ως αποτέλεσμα ενός ζευγαριού πυξίδων που σημαδεύουν τις κυκλικές παραμέτρους του χάρτη, να αποτελεί έναν διάυλο ανάμεσα στον έναν κόσμο και τον επόμενο.

Το είδος της οπτικής που υιοθετείται στον βαβυλωνιακό παγκόσμιο χάρτη θα μπορούσε επίσης να αποκληθεί εγωκεντρική χαρτογράφηση. Καθ' όλη τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της καταγεγραμμένης ιστορίας, η συντριπτική πλειονότητα των χαρτών βάζουν στο κέντρο τους τον πολιτισμό που τους παρήγαγε, όπως δείχνουν και πολλοί από τους χάρτες του παρόντος βιβλίου. Ακόμη και η σημερινή χαρτογράφηση καθοδηγείται εν μέρει από την επιθυμία του χρήστη να εντοπίζει πρώτα τον εαυτό του πάνω στον ψηφιακό χάρτη, πληκτρολογώντας πριν από οτιδήποτε άλλο τη διεύθυνση του σπιτιού του, και κάνοντας μετά μεγέθυνση για να δει αυτή την τοποθεσία. Πρόκειται για μια διαχρονική πράξη προσωπικού καθησυχασμού, το να εντοπίζουμε τους εαυτούς μας ως άτομα σε σχέση με έναν μεγαλύτερο κόσμο που υποψιαζόμαστε πως είναι εντελώς αδιάφορος για την ύπαρξή μας. Παρόλο που μια τέτοια οπτική κυριολεκτικά επικεντρώνεται στα άτομα, τα ανυψώνει επίσης και σαν θεούς, προσκαλώντας τα να πετάξουν και να

κοιτάζουν κάτω προς τη Γη από μια θεϊκή οπτική γωνία, επιθεωρώντας ολόκληρο τον κόσμο με μια ματιά, ήρεμα και αποστασιοποιημένα, βλέποντας αυτό που οι γήινοι θνητοί μόνο να φανταστούν μπορούν.²⁰ Η συγκαλυμμένη ευφυΐα του χάρτη είναι να κάνει τους θεατές να πιστεύουν, μόνο για μια στιγμή, πως μια τέτοια οπτική είναι αληθινή, πως καθώς κοιτάζουν έναν χάρτη δεν εξακολουθούν να είναι δεμένοι στη Γη. Και εδώ βρίσκεται ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του χάρτη: ο θεατής είναι τοποθετημένος ταυτόχρονα μέσα και έξω απ' αυτόν. Στη πράξη του να εντοπίσει τον εαυτό του στον χάρτη, ο θεατής σηκώνεται ταυτόχρονα φανταστικά πάνω (και έξω) απ' αυτόν σε μια υπερβατική στιγμή στοχασμού, πέρα από τον χρόνο και τον χώρο, βλέποντας τα πάντα από το πουθενά. Αν ο χάρτης προσφέρει στον θεατή του μια απάντηση στο διαρκές υπαρξιακό ερώτημα «Πού βρίσκομαι;», το κάνει μέσω ενός μαγικού διαχωρισμού ο οποίος τον/την τοποθετεί σε δύο μέρη ταυτόχρονα.²¹

Οι χαρτογράφοι έχουν παλέψει επί αιώνες με αυτό το πρόβλημα του καθορισμού του πού στέκεται ο θεατής σε σχέση με έναν χάρτη του κόσμου. Για τους χαρτογράφους της Αναγέννησης, μια λύση ήταν να συγκρίνουν τον θεατή ενός χάρτη με τον θεατή μιας θεατρικής παράστασης. Το 1570 ο Φλαμανδός χαρτογράφος Αβραάμ Ορτέλιος δημοσίευσε ένα βιβλίο που περιείχε χάρτες του κόσμου και των περιοχών του με τον τίτλο *Theatrum orbis terrarum* – δηλαδή το «Θέατρο του Κόσμου». Ο Ορτέλιος χρησιμοποίησε τον ελληνικό ορισμό του θεάτρου –θέατρον– ως «ένα μέρος όπου βλέπει κανείς ένα θέαμα». Όπως και σε ένα θέατρο, οι χάρτες που ξεδιπλώνονται μπροστά στα μάτια μας παρουσιάζουν μια δημιουργική εκδοχή μιας πραγματικότητας που νομίζουμε ότι ξέρουμε, αλλά στην πορεία τη μεταμορφώνουν σε κάτι πολύ διαφορετικό. Για τον Ορτέλιο, όπως και για πολλούς άλλους χαρτογράφους της Αναγέννησης, η γεωγραφία είναι «το μάτι της ιστορίας», ένα θέατρο μνήμης, επειδή, όπως το θέτει, «στον χάρτη που απλώνεται μπροστά στα μάτια μας μπορεί να αντικρίσουμε πράγματα που έγιναν ή μέρη όπου αυτά έγιναν, σαν να ήταν παρόντα τώρα». Ο χάρτης λειτουργεί σαν ένας καθρέφτης, ή «γυαλιά», επειδή «τα γραφήματα που τοποθετούνται σαν να ήταν γυαλιά μπροστά στα μάτια μας θα διατηρηθούν περισσότερο στη μνήμη και θα μας κάνουν βαθύτερη εντύπωση». Όπως όμως όλοι οι σπουδαίοι δραματουργοί, έτσι και ο Ορτέλιος αναγνωρίζει ότι τα «γυαλιά» του είναι μια διαδικασία δημιουργικής

διαπραγμάτευσης, διότι πάνω σε συγκεκριμένους χάρτες «σε κάποια μέρη, στη διακριτική μας ευχέρεια, όπου το νομίζαμε καλό, έχουμε αλλάξει κάποια πράγματα, έχουμε αφαιρέσει μερικά πράγματα, και αλλού, αν φαινόταν να είναι απαραίτητο, έχουμε προσθέσει» διάφορα χαρακτηριστικά και μέρη.²²

Ο Ορτέλιος περιγράφει τη θέση από την οποία ένας θεατής κοιτάζει έναν παγκόσμιο χάρτη, η οποία σχετίζεται στενά με τον προσανατολισμό – τη θέση από την οποία κάνουμε τους υπολογισμούς μας. Αυστηρά μιλώντας, ο προσανατολισμός αναφέρεται συνήθως στη *σχετική* θέση ή κατεύθυνση· στη σύγχρονη εποχή έχει καθιερωθεί να εντοπίζουμε μια τοποθεσία σε σχέση με τα σημεία πάνω σε μια μαγνητική πυξίδα. Πολύ καιρό όμως πριν από την εφεύρεση της πυξίδας στην Κίνα τον 2ο αιώνα μ.Χ., οι παγκόσμιοι χάρτες προσανατολιζόνταν σύμφωνα με μία από τις τέσσερις θεμελιώδεις κατευθύνσεις: βορράς, νότος, ανατολή και δύση. Η απόφαση να προσανατολιζόνταν οι χάρτες σύμφωνα με μια κύρια κατεύθυνση ποικίλλει από τον έναν πολιτισμό στον άλλο (όπως θα δούμε από τους δώδεκα χάρτες που παρουσιάζονται στο παρόν βιβλίο), αλλά δεν υπάρχει κανένας αμιγώς γεωγραφικός λόγος που να υπαγορεύει ότι μια κατεύθυνση είναι καλύτερη από μια άλλη, ή που να εξηγεί γιατί οι σύγχρονοι δυτικοί χάρτες έχουν υιοθετήσει την υπόθεση ότι ο βορράς θα πρέπει να είναι στο πάνω μέρος όλων των παγκόσμιων χαρτών.

Το γιατί ο βορράς θριάμβευσε τελικά ως η κύρια κατεύθυνση στη δυτική γεωγραφική παράδοση, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς τους αρχικά αρνητικούς συνειρμούς που είχε για τη Χριστιανοσύνη (βλ. Κεφάλαιο 2), δεν έχει εξηγηθεί ποτέ πλήρως. Οι ύστεροι ελληνικοί χάρτες και τα πρώιμα μεσαιωνικά ναυτιλιακά διαγράμματα, ή πορτολάνοι, σχεδιάζονταν με τη χρήση μαγνητικών πυξίδων οι οποίες πιθανώς καθιέρωσαν την πλοηγική υπεροχή του άξονα βορρά-νότου έναντι του άξονα ανατολής-δύσης· ακόμη κι έτσι όμως δεν υπάρχουν πολλοί λόγοι που να εξηγούν γιατί δε θα μπορούσε να έχει υιοθετηθεί ο νότος ως το απλούστερο σημείο απόλυτου προσανατολισμού, και πράγματι οι μουσουλμάνοι χαρτογράφοι συνέχισαν να φτιάχνουν χάρτες με τον νότο στο πάνω μέρος για πολύ καιρό μετά την υιοθέτηση της πυξίδας. Όποιοι κι αν είναι οι λόγοι για την τελική καθιέρωση του βορρά ως κύριας κατεύθυνσης στους παγκόσμιους χάρτες, είναι αρκετά σαφές πως, όπως θα δείξουν τα ακόλουθα κεφάλαια, δεν υπάρχει αδιάσειστη βάση για να επιλέξει κανείς τη μια κατεύθυνση έναντι της άλλης.

Ίσως το πιο πολύπλοκο πρόβλημα από όλα όσα αντιμετωπίζει ο χαρτογράφος είναι αυτό της προβολής. Για τους σύγχρονους χαρτογράφους, η «προβολή» αναφέρεται σε μια δισδιάστατη σχεδίαση πάνω σε μια επίπεδη επιφάνεια ενός τρισδιάστατου αντικειμένου, συγκεκριμένα του κόσμου, χρησιμοποιώντας ένα σύστημα μαθηματικών αρχών. Σχηματοποιήθηκε συνειδητά ως μέθοδος μόλις τον 2ο αιώνα μ.Χ. από τον Έλληνα γεωγράφο Πτολεμαίο, ο οποίος χρησιμοποίησε ένα πλέγμα γεωμετρικών γραμμών γεωγραφικού πλάτους και μήκους (αποκαλούμενες δίκτυο συντεταγμένων) για να προβάλει τη Γη πάνω σε μια επίπεδη επιφάνεια. Πριν απ' αυτό, οι χάρτες όπως ο βαβυλωνιακός δεν παρείχαν καμία προφανή προβολή (ή κλίμακα) για να δομήσουν την απεικόνιση του κόσμου (αν και φυσικά εξακολουθούσαν να προβάλλουν μια γεωγραφική εικόνα του κόσμου βασισμένη στις πολιτισμικές τους υποθέσεις σχετικά με το σχήμα και το μέγεθός του). Με την πάροδο των αιώνων έχουν χρησιμοποιηθεί κύκλοι, τετράγωνα, ορθογώνια, οβάλ, καρδιές, ακόμη και τραπεζοειδή και μια ποικιλία άλλων σχημάτων για να προβάλλουν την υδρόγειο πάνω σε ένα επίπεδο, καθένα βασισμένο σε ένα συγκεκριμένο σετ πολιτισμικών πεποιθήσεων. Κάποια από αυτά υπέθεσαν ότι πρόκειται για μια σφαιρική Γη, ενώ άλλα όχι: στον βαβυλωνιακό παγκόσμιο χάρτη ο κόσμος απεικονίζεται σαν ένας επίπεδος δίσκος, με τις κατοικούμενες διαστάσεις του να κυκλώνονται από θάλασσα, πέρα από την οποία είναι οι κυριολεκτικά μη σχηματοποιημένες άκρες του. Οι πρώιμοι κινεζικοί χάρτες εμφανίζονται επίσης να αποδέχονται την πεποίθηση πως η Γη είναι επίπεδη, αν και όπως θα δούμε αυτό βασίζεται εν μέρει στη δική τους ιδιαίτερη λατρεία του τετραγώνου ως καθοριστικής κοσμολογικής αρχής. Τουλάχιστον όμως οι Έλληνες του 4ου αιώνα π.Χ. είχαν δείξει ότι η Γη είναι σφαίρα, και παρήγαγαν μια σειρά από κυκλικούς χάρτες που προβάλλονταν πάνω σε μια επίπεδη επιφάνεια.

Όλες αυτές οι προβολές πάλευαν με έναν διαρκή γεωγραφικό και μαθηματικό γρίφο: πώς μπορεί ολόκληρη η Γη να αποδοθεί σε μια επίπεδη εικόνα; Από τη στιγμή που η σφαιρικότητα της Γης αποδείχθηκε επιστημονικά, το πρόβλημα κατέστη σύνθετο: πώς ήταν δυνατόν να προβάλει κανείς με ακρίβεια μια σφαίρα πάνω σε μια επίπεδη επιφάνεια;²³ Η απάντηση, όπως απέδειξε πειστικά στα έργα του για τις προβολές τη δεκαετία του 1820 ο Γερμανός μαθηματικός Καρλ Φρίντριχ Γκάους, ήταν πως κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν να γίνει. Ο Γκάους έδειξε πως η καμπύλη σφαίρα και το επίπεδο δεν ήταν ισομετρικά: με άλλα λόγια, η γήινη σφαίρα δε θα μπορούσε ποτέ να απεικονιστεί πάνω στην επίπεδη επιφάνεια

ενός χάρτη χρησιμοποιώντας μια σταθερή κλίμακα δίχως κάποια μορφή παραμόρφωσης του σχήματος ή των γωνιών· θα δούμε στην πορεία του παρόντος βιβλίου κάποιες από τις πολλές παραμορφώσεις που έχουν υιοθετηθεί.²⁴ Παρά τη διορατικότητα του Γκάους, η έρευνα για «καλύτερες», πιο ακριβείς, προβολές απλώς εντάθηκε (μέχρι και ο ίδιος ο Γκάους έφθασε να προτείνει τη δική του μέθοδο προβολής). Ακόμη και σήμερα, το πρόβλημα παραμένει κρυμμένο αν και σε πλήρη θέα, και αναγνωρίζεται σε όλους ανεξαιρέτως τους παγκόσμιους χάρτες και άτλαντες, αλλά θάβεται μέσα στις τεχνικές λεπτομέρειες της κατασκευής τους.

Ένα από τα πολλά παράδοξα των χαρτών είναι ότι, αν και οι χαρτογράφοι τούς φτιάχνουν εδώ και χιλιάδες χρόνια, η μελέτη και η κατανόησή τους βρίσκονται σε νηπιακό στάδιο. Μόλις τον 18ο αιώνα προέκυψε στην Ευρώπη ως ακαδημαϊκό αντικείμενο η γεωγραφία, συμπιπτοντας με την εμφάνιση του επαγγέλματος του κατασκευαστή χαρτών, ο οποίος επανακαθορίστηκε με τον πιο επιστημονικό τίτλο του «χαρτογράφου». Κατά συνέπεια, η γεωγραφία έχει μόλις πρόσφατα αρχίσει μια συστηματική προσπάθεια να κατανοήσει την ιστορία των χαρτών και τον ρόλο τους στις διάφορες κοινωνίες. Το 1935 ο Λέων Μπαγκρόφ (1881-1957), ένας Ρώσος αξιωματικός του ναυτικού που είχε σπουδάσει αρχαιολογία, ίδρυσε το *Imago Mundi*, την πρώτη επιθεώρηση που ήταν αφιερωμένη στη μελέτη της ιστορίας της χαρτογραφίας, ακολουθούμενος το 1944 από την ολοκλήρωση του έργου του *Die Geschichte der Kartographie* («Ιστορία της χαρτογραφίας»), που αποτελεί την πρώτη περιεκτική εμπεριστατωμένη μελέτη του αντικειμένου της.²⁵ Από τότε, έχουν εκδοθεί από ειδικούς στον χώρο μόνο ελάχιστα δημοφιλή βιβλία πάνω στο αντικείμενο, και η πολύτομη *Ιστορία της χαρτογραφίας* την οποία επιμελήθηκαν οι Χάρλεϊ και Γούντγουορντ (που πέθαναν με τραγικό τρόπο και οι δύο μετά τη σύλληψη αυτού του έργου) δε θα επικαιροποιηθεί για πολλά χρόνια μετά. Η χαρτογραφία παραμένει ένα αντικείμενο που χρήζει γνωστικού αντικειμένου, και με τη μελέτη της ασχολούνται γενικά άνθρωποι που έχουν σπουδάσει (όπως κι εγώ) διάφορους άλλους κλάδους, ενώ το μέλλον της είναι ακόμη πιο αβέβαιο απ' ό,τι των χαρτών που επιδιώκει να ερμηνεύσει.

Το παρόν βιβλίο διηγείται μια ιστορία η οποία δείχνει πως, παρά τις επίπονες προσπάθειες γενεών χαρτογράφων, οι απώτατοι στόχοι της επιστημονικής χαρτογραφίας δεν έχουν ποτέ επιτευχθεί. Η πρώτη μεγάλη εθνική τοπογραφική μελέτη ενός έθνους βασισμένη στις επιστημο-

νικές αρχές του Διαφωτισμού, η *Carte de Cassini*, την οποία πραγματεύεται το Κεφάλαιο 9, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ στην πραγματικότητα, και το παγκόσμιο ισοδύναμό της, ο Διεθνής Χάρτης του Κόσμου, που η σύλληψή του ως ιδέα έγινε στα τέλη του 19ου αιώνα, και του οποίου την ιστορία διηγούμαι στο Συμπέρασμα αυτού του βιβλίου, εγκαταλείφθηκε προς τα τέλη του 20ού αιώνα. Η ακανόνιστη ανάπτυξη της γεωγραφίας ως ακαδημαϊκού και επαγγελματικού γνωστικού αντικειμένου κατά τους τελευταίους δύο αιώνες είχε ως συνέπεια να αμφισβητήσει με σχετική καθυστέρηση τις πνευματικές υποθέσεις της. Στα πρόσφατα χρόνια, οι γεωγράφοι έχουν αναπτύξει σοβαρές επιφυλάξεις σχετικά με την ανάμειξή τους στην πολιτική διαίρεση της Γης. Η πίστη στην αντικειμενικότητα των χαρτών έχει βρεθεί να υπόκειται σε εμβριθή αναθεώρηση, και αναγνωρίζεται τώρα ότι συνδέεται στενά με τα επικρατούντα συστήματα ισχύος και εξουσίας. Η δημιουργία τους δεν αποτελεί μια αντικειμενική επιστήμη αλλά ένα ρεαλιστικό εγχείρημα, και φιλοδοξεί να απεικονίσει την πραγματικότητα με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Ο ρεαλισμός είναι μια στυλιστική αναπαράσταση του κόσμου, όπως ακριβώς και ο νατουραλισμός, ο κλασικισμός ή ο ρομαντισμός, και δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι οι αξιώσεις περί αντικειμενικότητας της χαρτογραφίας έφθασαν στο αποκορύφωμά τους την ίδια στιγμή που συνέβη η άνοδος του ρεαλιστικού μυθιστορήματος στην Ευρώπη τον 19ο αιώνα. Το παρόν βιβλίο, αντί να υποστηρίζει ότι η χαρτογράφηση ακολουθεί μια ανυποχώρητη πρόοδο προς την επιστημονική ακρίβεια και την αντικειμενικότητα, θα υποστηρίξει πως είναι η «χαρτογραφία χωρίς πρόοδο» εκείνη που παρέχει σε διάφορους πολιτισμούς τις συγκεκριμένες απόψεις του κόσμου σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές.²⁶

Το βιβλίο παίρνει δώδεκα παγκόσμιους χάρτες από πολιτισμούς και στιγμές της παγκόσμιας ιστορίας, και εξετάζει τις δημιουργικές διαδικασίες μέσα από τις οποίες προσπάθησαν να επιλύσουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι κατασκευαστές τους, από την ικανότητα αντίληψης και την αφαίρεση μέχρι την κλίμακα, την οπτική, τον προσανατολισμό και την προβολή. Τα προβλήματα είναι διαρκή, αλλά οι απαντήσεις σε αυτά είναι ιδιαίτερες ανάλογα με τη συγκεκριμένη κουλτούρα κάθε χαρτογράφου, και ανακαλύπτουμε πως αυτό που τους καθοδηγούσε ήταν τόσο οι προσωπικοί, συναισθηματικοί, θρησκευτικοί, πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες όσο και οι γεωγραφικοί, οι τεχνικοί και οι μαθηματικοί. Κάθε χάρτης είτε σχηματοποίησε τις στάσεις των λαών απέναντι στους κόσμους στους οποίους ζούσαν, είτε αποκρυστάλλωσε μια συ-

γκεκριμένη παγκόσμια οπτική σε συγκεκριμένες στιγμές της παγκόσμιας ιστορίας – συχνά και τα δύο μαζί. Αυτοί οι δώδεκα χάρτες δημιουργήθηκαν σε ιδιαίτερα κρίσιμες στιγμές, όταν οι κατασκευαστές τους έλαβαν τολμηρές αποφάσεις σχετικά με το πώς και τι θα αναπαριστούσαν. Στην πορεία δημιούργησαν νέες εικόνες του κόσμου οι οποίες στόχευαν όχι μόνο να εξηγήσουν στα ακροατήριά τους ότι έτσι έδειχνε ο κόσμος, αλλά και να τα πείσουν για τους λόγους που υπήρχε, και να τους δείξουν τη δική τους θέση μέσα σ' αυτόν. Κάθε χάρτης περιλαμβάνει συνοπτικά μια συγκεκριμένη ιδέα ή ζήτημα τα οποία αφενός υπήρξαν τα κίνητρα της κατασκευής του και αφετέρου συνέθεταν την κατανόηση του κόσμου που είχαν οι σύγχρονοί τους, από την επιστήμη, την πολιτική, τη θρησκεία και την αυτοκρατορία έως τον εθνικισμό, το εμπόριο και την παγκοσμιοποίηση. Οι χάρτες, όμως, δε σχηματοποιούνται πάντα από την ιδεολογία, συνειδητή ή ασυνείδητη. Στην κατασκευή τους έχουν παίξει τον ρόλο τους και ασαφείς συναισθηματικές δυνάμεις. Τα παραδείγματα που παρουσιάζονται εδώ εκτείνονται από την επιδίωξη της πνευματικής ανταλλαγής σε έναν ισλαμικό χάρτη του 12ου αιώνα, έως τις παγκόσμιες έννοιες της ανεκτικότητας και της ισότητας στον αμφιλεγόμενο παγκόσμιο χάρτη που δημοσίευσε το 1973 ο Άρνο Πίτερς.

Αν και το παρόν βιβλίο δεν ισχυρίζεται ότι παρέχει έστω και κατά προσέγγιση μια εμπειριστατωμένη εξιστόρηση της ιστορίας της χαρτογραφίας, εντούτοις προσφέρει πολλές προκλήσεις στις επικρατούσες εικασίες σχετικά με το αντικείμενο. Η πρώτη είναι ότι, όπως και να ερμηνεύουμε την ιστορία των χαρτών, δεν αποτελεί μια δραστηριότητα αποκλειστικά της Δύσης. Η τρέχουσα έρευνα αποκαλύπτει πόσο πολύ αποτελούν μέρος της ιστορίας οι παλαιές μη δυτικές κουλτούρες, από τον βαβυλωνιακό παγκόσμιο χάρτη έως τη συμβολή των Ινδών, των Κινέζων και των μουσουλμάνων. Δεύτερον, δεν υπάρχει επίσης καμία κρυφή ατζέντα εξέλιξης ή προόδου στην ιστορική χαρτογράφηση του κόσμου. Οι χάρτες που εξετάζονται εδώ αποτελούν δημιουργήματα πολιτισμών οι οποίοι εκλάμβαναν τον φυσικό, γήινο χώρο με διαφορετικούς τρόπους, και αυτές οι αντιλήψεις επηρέασαν τους χάρτες που έφτιαξαν. Αυτό οδηγεί στο τρίτο επιχείρημα, ότι κάθε χάρτης είναι εξίσου περιεκτικός και λογικός για τους χρήστες του όσο και ο άλλος, είτε αυτός είναι ο μεσαιωνικός *mappamundi* του Χέρεφορντ είτε οι γεωχωρικές εφαρμογές της Google. Η ιστορία που αφηγούμαι εδώ είναι συνεπώς ασυνεχής, σηματοδεδιμένη από διακοπές και ξαφνικές μετατοπίσεις, και όχι από την ασταμάτητη συσσώρευση όλο και πιο ακριβών γεωγραφικών δεδομένων.

Ο χάρτης, όποιο κι αν είναι το μέσο του ή το μήνυμά του, αποτελεί πάντα μια δημιουργική ερμηνεία του χώρου που φιλοδοξεί να αναπαραστήσει. Η κριτική «αποδόμηση» των χαρτών ως αντικειμενικών αναπαραστάσεων της πραγματικότητας από συγγραφείς όπως ο Κορζίμπσκι, ο Μπέιτσον και άλλοι τους έχει κάνει να δείχνουν σαν μάλλον ακόβουλα εργαλεία ιδεολογίας που εξυφαίνουν έναν συνωμοτικό ιστό εξαπάτησης και συγκάλυψης όπου κι αν βρίσκονται. Αντιθέτως, οι χάρτες στο παρόν βιβλίο ερμηνεύονται περισσότερο ως μια σειρά από ευφυή επιχειρήματα, ως δημιουργικές υποθέσεις, ως εξαιρετικά επιλεκτικοί οδηγοί των κόσμων που έχουν δημιουργήσει. Οι χάρτες μάς επιτρέπουν να ονειρευόμαστε και να φαντασιωνόμαστε για μέρη που δεν έχουμε δει ποτέ, είτε σ' αυτό τον κόσμο είτε σε άλλους, άγνωστους ακόμα κόσμους. Η καλύτερη ίσως μεταφορική περιγραφή των χαρτών ζωγραφίστηκε σαν γκράφιτι με γράμματα 45 εκατοστών πάνω σε έναν τοίχο δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή που πλησιάζει τον Σταθμό Πάντινγκτον στο Λονδίνο: «Το μακριά είναι πολύ κοντά στις εικόνες του αλλού». Μια μεταφορά, όπως ένας χάρτης, περιλαμβάνει τη μεταφορά κάποιων πραγμάτων από το ένα μέρος στο άλλο. Οι χάρτες αποτελούν πάντα εικόνες του αλλού, μεταφέροντας φανταστικά τους θεατές τους σε μακρινά, άγνωστα μέρη, αναπαράγοντας την απόσταση στην παλάμη του χεριού σας. Όταν συμβουλευόμαστε έναν χάρτη, αυτό εξασφαλίζει ότι το μακριά είναι πάντα κοντά.

«Πόσο πολύτιμος είναι ένας καλός χάρτης», έγραψε ο ζωγράφος του 17ου αιώνα Σάμουελ φαν Χόοχστρατεν σε παρόμοιο πνεύμα, «όπου κοιτάζει κάποιος τον κόσμο σαν να είναι από άλλο κόσμο».²⁷ Ο Όσκαρ Ουάιλντ ανέπτυξε το υπερβατικό αίσθημα του Χόοχστρατεν όταν έκανε την περιφνημη παρατήρηση πως έναν «χάρτη του κόσμου που δεν περιλαμβάνει την Ουτοπία δεν αξίζει καν να τον κοιτάξεις, διότι αφήνει έξω τη μόνη χώρα όπου η Ανθρωπότητα πάντα προσγειώνεται. Και όταν η Ανθρωπότητα προσγειώνεται εκεί, κοιτάζει έξω, και βλέποντας μια καλύτερη χώρα, ανοίγει πανιά για να ταξιδέψει».²⁸ Οι χάρτες κάνουν πάντα επιλογές σχετικά με το τι συμπεριλαμβάνουν και τι παραλείπουν, αλλά είναι ακριβώς τη στιγμή που λαμβάνονται τέτοιες αποφάσεις που ο Ουάιλντ ονειρεύεται την πιθανότητα δημιουργίας ενός διαφορετικού κόσμου – ή ακόμη και νέων κόσμων πέρα από τη γνώση μας (κάτι που αποτελεί έναν από τους λόγους που οι χάρτες ανέκαθεν ασκούσαν ακαταμάχητη έλξη στους συγγραφείς επιστημονικής φαντασίας). Όπως παραδεχόταν και ο Ορτέλιος, κάθε χάρτης δείχνει ένα

πράγμα, και συνεπώς όχι ένα άλλο, και αναπαριστά τον κόσμο με έναν τρόπο, και κατά συνέπεια όχι με έναν άλλο.²⁹ Τέτοιες αποφάσεις μπορεί να είναι συχνά πολιτικές, αλλά είναι πάντα δημιουργικές. Η ικανότητα που εκφράζουν όλοι οι χαρτογράφοι στον παρόν βιβλίο να αίρονται πάνω από τη Γη και να την κοιτάζουν από ψηλά από μια θεική οπτική αντιπροσωπεύει ένα ιδεαλιστικό άλμα ευφάνταστης πίστης στην ανθρωπότητα, αλλά η οπτική αυτή είναι τόσο ισχυρή, ώστε διάφορες πολιτικές ιδεολογίες έχουν επιδιώξει να την οικειοποιηθούν για τους δικούς τους σκοπούς.

Αυτή η κληρονομιά φέρνει τη συζήτηση ακριβώς στο σήμερα, και στη συνεχιζόμενη διαμάχη που περιβάλλει την αυξανόμενη κυριαρχία των ψηφιακών διαδικτυακών εφαρμογών χαρτογράφησης, για τις οποίες φέρνω ως παράδειγμα το αντικείμενο του τελευταίου κεφαλαίου μου, το Google Earth. Έπειτα από σχεδόν δύο χιλιετίες που οι χάρτες φτιάχνονταν πάνω σε πέτρα, σε δέρματα ζώων και χαρτί, αλλάζουν τώρα με τρόπους άγνωστους από την εποχή της εφεύρεσης της τυπογραφίας τον 15ο αιώνα και αντιμετωπίζουν την άμεση απαξίωσή τους καθώς ο κόσμος και οι χάρτες του γίνονται ψηφιακοί και εικονικοί. Ίσως αυτές οι νέες εφαρμογές να δημιουργήσουν έναν άνευ προηγουμένου εκδημοκρατισμό των χαρτών, επιτρέποντας όλο και μεγαλύτερη δημόσια πρόσβαση, δίνοντας στους ανθρώπους ακόμα και τη δυνατότητα να φτιάξουν τους δικούς τους χάρτες. Φαίνεται όμως πιθανότερο πως τα εταιρικά συμφέροντα των πολυεθνικών εταιρειών θα φέρουν έναν καινούριο κόσμο διαδικτυακών χαρτών στους οποίους η πρόσβαση έχει ως προαπαιτούμενο οικονομικές χρεώσεις, που υπόκεινται στην πολιτική λογοκρισία και είναι αδιάφοροι απέναντι στην προσωπική ιδιωτικότητα. Ένα από τα επιχειρήματα του παρόντος βιβλίου είναι ότι οποιοσδήποτε θέλει να κατανοήσει τις συνέπειες της διαδικτυακής χαρτογράφησης και γιατί ο εικονικός διαδικτυακός χάρτης του κόσμου δείχνει όπως είναι σήμερα, χρειάζεται μια ευρύτερη οπτική, η οποία να φθάνει πίσω στον χρόνο μέχρι τις πρώτες απόπειρες των Ελλήνων να χαρτογραφήσουν τον γνωστό κόσμο και πέρα απ' αυτόν.

Ο κόσμος πάντα αλλάζει, και το ίδιο συμβαίνει και με τους χάρτες. Το παρόν βιβλίο όμως δεν αναφέρεται σε χάρτες που έχουν αλλάξει τον κόσμο. Από τους Έλληνες μέχρι το Google Earth, δεν είναι στη φύση των χαρτών να αλλάζουν ουσιαδώς το οτιδήποτε. Αντιθέτως, προσφέρουν επιχειρήματα και προτάσεις· καθορίζουν, αναπαράγουν, σχηματοποιούν και μεσολαβούν. Σε κάθε περίπτωση όμως, δεν καταφέρνουν

να πετύχουν τους στόχους τους. Πολλοί από τους χάρτες που έχουν επιλεγεί υπέστησαν δριμεία κριτική τη στιγμή που ολοκληρώθηκαν, ή αντικαταστάθηκαν γρήγορα. Άλλοι αγνοήθηκαν στην εποχή τους, ή απορρίφθηκαν αργότερα ως ξεπερασμένοι ή «ανακριβείς», και περιέπεσαν στη λήθη. Είναι όμως όλοι τους μάρτυρες του γεγονότος ότι ένας από τους τρόπους να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τις ιστορίες του κόσμου μας είναι να εξερευνήσουμε πώς χαρτογραφούνται οι χώροι μέσα σ' αυτόν. Ο χώρος έχει μια ιστορία, και ελπίζω το παρόν βιβλίο να μπορέσει να διηγηθεί ένα μέρος αυτής της ιστορίας μέσα από τους χάρτες.

1

Επιστήμη

Η Γεωγραφία του Πτολεμαίου, περί το 150 μ.Χ.

Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, περί το 150 μ.Χ.

ΦΤΑΝΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ με το πλοίο από τα ανατολικά, το πρώτο πράγμα που έβλεπε ένας ταξιδιώτης της κλασικής εποχής στον ορίζοντα ήταν ο κολοσσιαίος πέτρινος πύργος του Φάρου, που ήταν χτισμένος πάνω σε ένα μικρό νησί στην είσοδο του λιμανιού της πόλης. Με ύψος μεγαλύτερο από 100 μέτρα, ο πύργος λειτουργούσε ως ένα ορόσημο για τους ναυτικούς που περιέπλεαν την εν πολλοίς ομοιόμορφη αιγυπτιακή ακτογραμμή. Κατά τη διάρκεια της ημέρας έγνεφε στους ναυτικούς ένας καθρέπτης που ήταν τοποθετημένος στην κορυφή του, και τη νύχτα ανάβονταν φωτιές για να καθοδηγούν τους πλοηγούς προς την ακτή. Ο πύργος όμως ήταν κάτι περισσότερο από ένα απλό ορόσημο χάριν της ναυσιπλοΐας. Ανακοίνωνε στους ταξιδιώτες ότι έφθαναν σε μια από τις σπουδαίες πόλεις του αρχαίου κόσμου. Η Αλεξάνδρεια ιδρύθηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο το 334 π.Χ., του οποίου το όνομα και πήρε. Έπειτα από τον θάνατό του έγινε η πρωτεύουσα της δυναστείας των Πτολεμαίων (που πήρε το όνομά της από έναν στρατηγό του Αλέξανδρου) η οποία θα κυβερνούσε την Αίγυπτο για περισσότερα από 300 χρόνια και θα διέδιδε τις ελληνικές ιδέες και τον πολιτισμό σε ολόκληρη τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.¹ Προσπερνώντας τον πέτρινο Φάρο, ο ταξιδιώτης που έμπαινε στο λιμάνι τον 3ο αιώνα π.Χ. έβρισκε μπροστά του μια πόλη που είχε το σχήμα γλαμύδας, του ορθογώνιου μάλινου μανδύα που φορούσε ο Αλέξανδρος και οι στρατιώτες του, μια εμ-

βληματική εικόνα ελληνικής στρατιωτικής ισχύος. Η Αλεξάνδρεια, όπως και ο υπόλοιπος πολιτισμένος κόσμος εκείνη την εποχή, ήταν τυλιγμένη στον μανδύα της ελληνικής επιρροής, τον «ομφαλό» του κλασικού κόσμου. Αποτελούσε ζωντανό παράδειγμα μιας ελληνικής πόλης που είχε μεταφυτευτεί στην αιγυπτιακή γη.

Η άνοδος της πόλης αντιπροσώπευε μια αποφασιστική μετατόπιση στην πολιτική γεωγραφία του κλασικού κόσμου. Οι στρατιωτικές κατακτήσεις του Αλέξανδρου είχαν μεταμορφώσει τον ελληνικό κόσμο από μια ομάδα μικρών, εσωστρεφών ελληνικών κρατών-πόλεων σε μια σειρά από αυτοκρατορικές δυναστείες εξαπλωμένες σε όλη τη Μεσόγειο και την Ασία. Αυτή η συγκέντρωση πλούτου και δύναμης μέσα σε αυτοκρατορίες όπως αυτή της πτολεμαϊκής δυναστείας έφερε μαζί της αλλαγές στον πόλεμο, την τεχνολογία, την επιστήμη, το εμπόριο, την τέχνη και τον πολιτισμό. Οδήγησε σε νέους τρόπους διάδρασης μεταξύ των ανθρώπων, επιχειρηματικότητας, ανταλλαγής ιδεών και μάθησης. Στο κέντρο αυτού του εξελισσόμενου ελληνιστικού κόσμου που απλωνόταν από την Αθήνα μέχρι την Ινδία μεταξύ του 330 και του 30 π.Χ., έστεκε η Αλεξάνδρεια. Από τη δύση καλωσόριζε τους εμπόρους που έρχονταν από τα μεγάλα λιμάνια και τις πόλεις της Μεσογείου μέχρι τη Σικελία και τη νότια Ιταλία, και πλούτιζε από το εμπόριό της με την ανερχόμενη δύναμη της Ρώμης. Από τον βορρά, λάμβανε τις πολιτισμικές επιδράσεις της από την Αθήνα και τις ελληνικές πόλεις-κράτη. Αναγνώριζε την επιρροή των μεγάλων περσικών βασιλείων στα ανατολικά, και από τον νότο απορροφούσε τον πλούτο του εύφορου Δέλτα του Νείλου και των αχανών εμπορικών οδών και των αρχαίων βασιλείων του υποσαχάριου κόσμου.²

Όπως οι περισσότερες σπουδαίες πόλεις που έστεκαν σε σταυροδρόμια λαών, αυτοκρατοριών και εμπορίου, η Αλεξάνδρεια αποτέλεσε κι αυτή πυρήνα μάθησης και μελέτης. Από όλα τα μεγάλα μνημεία που την καθορίζουν, κανένα δεν είναι δυνατότερο στη φαντασία της Δύσης από την αρχαία βιβλιοθήκη της. Έχοντας ιδρυθεί από τους Πτολεμαίους περί το 300 π.Χ., η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας ήταν μια από τις πρώτες δημόσιες βιβλιοθήκες, σχεδιασμένη να κατέχει ένα αντίγραφο από κάθε γνωστό χειρόγραφο που είχε γραφτεί στα ελληνικά, καθώς και μεταφράσεις βιβλίων από άλλες αρχαίες γλώσσες, ιδίως τα εβραϊκά. Η βιβλιοθήκη είχε χιλιάδες βιβλία, γραμμένα σε ρολά παπύρων, όλα καταχωρημένα σε καταλόγους και διαθέσιμα για να τα συμβουλευτεί οποιοσδήποτε. Στην καρδιά του δικτύου των βασιλικών ανακτόρων τους, οι

Πτολεμαίοι ίδρυσαν ένα «Μουσείον», που αρχικά ήταν ένας ναός αφιερωμένος στις εννέα Μούσες (ή θεές), τον οποίο όμως οι Πτολεμαίοι καθόρισαν ως τόπο λατρείας των μουσών της μάθησης και της μελέτης. Εδώ, προσκαλούνταν λόγιοι να μελετήσουν, με την υπόσχεση να τους παραχωρηθεί κατάλυμα, σύνταξη, και, το καλύτερο απ' όλα, πρόσβαση στη βιβλιοθήκη. Στο μουσείο και στη βιβλιοθήκη του προσελκύστηκαν να εργαστούν μερικά από τα σπουδαιότερα μυαλά της περιόδου από όλη την Ελλάδα. Από την Αθήνα ήρθε ο Ευκλείδης (έζησε περί το 325-265 π.Χ.), ο μεγάλος μαθηματικός· από τη Λιβύη ήρθαν ο ποιητής Καλλίμαχος (έζησε περί το 310-240 π.Χ.) και ο αστρονόμος Ερατοσθένης (έζησε περί το 275-195 π.Χ.)· από τις Συρακούσες ταξίδεψε ο μαθηματικός, φυσικός και μηχανικός Αρχιμήδης (έζησε περί το 287-212 π.Χ.).

Η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας υπήρξε μια από τις πρώτες συστηματικές απόπειρες να συλλεχθεί, να ταξινομηθεί και να καταχωριστεί η γνώση του αρχαίου κόσμου. Οι Πτολεμαίοι διέταξαν πως όποια βιβλία έμπαιναν στην πόλη έπρεπε να περιέρχονται αμέσως στην κατοχή των αρχών και να αντιγράφονται από τους γραφιάδες της βιβλιοθήκης (αν και οι ιδιοκτήτες τους ανακάλυπταν μερικές φορές πως αυτό που τους επιστρεφόταν ήταν ένα αντίγραφο του αυθεντικού βιβλίου τους). Οι εκτιμήσεις για τον αριθμό των βιβλίων που υπήρχαν στη βιβλιοθήκη έχουν αποδειχθεί φοβερά δύσκολες λόγω των εντελώς αντιτιθέμενων ισχυρισμών των κλασικών πηγών, αλλά ακόμη και οι συντηρητικές εκτιμήσεις τον τοποθετούν σε περισσότερα από 100.000 κείμενα. Ένας σχολιαστής της κλασικής εποχής εγκατέλειψε την προσπάθεια να τα μετρήσει. «Σε ό,τι αφορά τον αριθμό των βιβλίων και την ίδρυση βιβλιοθηκών», έγραψε, «τι ανάγκη υπάρχει να μιλήσω όταν αποτελούν όλη τη μνήμη των ανθρώπων;»³ Η βιβλιοθήκη ήταν όντως ένας αχανής αποθηκευτικός χώρος για τη συλλογική μνήμη ενός κλασικού κόσμου η οποία περιεχόταν στα βιβλία που την απάρτιζαν. Για να δανειστώ μια φράση από την ιστορία της επιστήμης, ήταν ένα «κέντρο υπολογισμού», ένα ίδρυμα που είχε τα μέσα να συλλέγει και να επεξεργάζεται ποικίλες πληροφορίες πάνω σε πολλά αντικείμενα, όπου «χάρτες, πινακίδες και τροχιές είναι συνήθως διαθέσιμες και μπορεί κανείς να τις συνδυάσει κατά βούληση», και από τις οποίες οι λόγιοι μπορούσαν να συνθέσουν πληροφορίες στην αναζήτηση γενικότερων, καθολικών αληθειών.⁴

Εδώ, σε ένα από τα μεγάλα κέντρα υπολογισμού και γνώσης, ήταν που γεννήθηκε η σύγχρονη χαρτογραφία. Γύρω στο 150 μ.Χ. ο αστρονόμος Κλαύδιος Πτολεμαίος έγραψε μια πραγματεία με τίτλο *Γεωγρα-*

φική υφήγησις, δηλαδή «Οδηγός στη Γεωγραφία», η οποία έμελλε να γίνει γνωστή απλώς ως *Γεωγραφία*. Καθισμένος στα ερείπια της άλλοτε σπουδαίας βιβλιοθήκης, ο Πτολεμαίος συνέθεσε ένα κείμενο που φιλοδοξούσε να περιγράψει τον γνωστό κόσμο και το οποίο έμελλε να καθορίσει τη χαρτογραφία για τις επόμενες δύο χιλιετίες. Γραμμένη στα ελληνικά πάνω σε ένα ρολό πάπυρου σε οκτώ τμήματα, ή «βιβλία», η *Γεωγραφία* συνόψιζε χίλια χρόνια ελληνικής σκέψης πάνω στο μέγεθος, το σχήμα και την έκταση του κατοικημένου κόσμου. Ο Πτολεμαίος καθόρισε την αποστολή του ως γεωγράφου στο «να δείξει τον γνωστό κόσμο ως μία και συνεχή ολότητα, τη φύση του και το πού βρίσκεται, λαμβάνοντας υπόψη μόνο τα πράγματα εκείνα που σχετίζονται με αυτόν στο ευρύτερο, γενικό περίγραμμά του», τα οποία απαρίθμησε ως «κόλπους, μεγάλες πόλεις, τους πιο αξιόλογους λαούς και ποταμούς, και τα πιο αξιόλογα πράγματα από κάθε είδος». Η μέθοδός του ήταν απλή: «Το πρώτο πράγμα που πρέπει κανείς να ερευνήσει είναι το σχήμα, το μέγεθος και τη θέση της Γης σε σχέση με το περιβάλλον της, ούτως ώστε να είναι δυνατόν να μιλήσει για το γνωστό της τμήμα, πόσο μεγάλο είναι και με τι μοιάζει», και «κάτω από ποιες παραλλήλους της ουράνιας σφαιρας βρίσκεται κάθε τοποθεσία της».⁵ Η *Γεωγραφία* που παρήχθη ήταν πολλά πράγματα ταυτόχρονα: μια τοπογραφική περιγραφή του γεωγραφικού πλάτους και μήκους περισσότερων από 8.000 τοποθεσιών στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική· μια εξήγηση του ρόλου της αστρονομίας στη γεωγραφία· ένας λεπτομερής μαθηματικός οδηγός για την κατασκευή χαρτών της Γης και των περιοχών της· και μια πραγματεία που παρείχε στη δυτική γεωγραφική παράδοση έναν διαχρονικό ορισμό της γεωγραφίας – εν συντομία, ένα πλήρες κιτ χαρτογράφησης όπως το είχε συλλάβει ο αρχαίος κόσμος.⁶

Κανένα κείμενο πριν ή μετά τον Πτολεμαίο δε θα παρείχε μια τόσο περιεκτική καταγραφή της Γης και του πώς να την περιγράψει κανείς. Μετά την ολοκλήρωσή της, η *Γεωγραφία* του Πτολεμαίου εξαφανίστηκε για χίλια χρόνια. Δεν έχει διασωθεί κανένα από τα αρχικά αντίγραφα της εποχής του Πτολεμαίου, και επανεμφανίστηκε στο Βυζάντιο μόλις τον 13ο αιώνα, με χάρτες που σχεδίαζαν Βυζαντινοί αντιγραφείς, οι οποίοι βασίζονταν ξεκάθαρα πάνω στην περιγραφή του Πτολεμαίου για τη Γη και για τη θέση των 8.000 τοποθεσιών της, και οι οποίοι δείχνουν τον κλασικό κόσμο όπως τον αντιλαμβάνονταν εκείνος στην Αλεξάνδρεια του 2ου αιώνα μ.Χ. Με αύξουσα σειρά, η Μεσόγειος, η Ευρώπη, η βόρεια Αφρική, η Μέση Ανατολή και τμήματα της Ασίας δείχνουν σχετικά οικεία. Η

Αμερική και η Αυστραλασία, η νότια Αφρική και η Άπω Ανατολή, που ήταν άγνωστες στον Πτολεμαίο, απουσιάζουν όλες, όπως συμβαίνει και με τον Ειρηνικό και το μεγαλύτερο μέρος του Ατλαντικού Ωκεανού. Ο Ινδικός Ωκεανός απεικονίζεται ως μια τεράστια λίμνη, με τη νότια Αφρική να περιβάλλει το κάτω μισό του χάρτη και να ενώνεται με μια όλο και πιο υποθετική Ασία ανατολικά της Μαλαϊκής Χερσονήσου. Παρ' όλα αυτά, είναι ένας χάρτης τον οποίο μπορούμε να καταλάβουμε: προσανατολισμένος με τον βορρά στην κορυφή, έχει τοπωνύμια που επισημαίνουν περιοχές κλειδιά, και είναι κατασκευασμένος με τη χρήση δικτύου συντεταγμένων. Όπως και οι περισσότεροι Έλληνες πρόδρομοί του μέχρι και τον Πλάτωνα, ο Πτολεμαίος καταλάβαινε ότι η Γη ήταν στρογγυλή, και χρησιμοποίησε αυτό το πλέγμα για να αντιμετωπίσει τη δυσκολία της προβολής μιας σφαιρικής Γης πάνω σε μια επίπεδη επιφάνεια. Αναγνώρισε ότι για να σχεδιάσει έναν ορθογώνιο χάρτη ήταν απαραίτητο ένα δίκτυο συντεταγμένων «για να επιτύχει κάτι που να θυμίζει την εικόνα μιας σφαίρας, ούτως ώστε πάνω σε μια επιπεδοποιημένη επιφάνεια τα μεσοδιαστήματα που εμφανίζονται σ' αυτή να έχουν μια όσο το δυνατόν καλύτερη αναλογία με τα πραγματικά μεσοδιαστήματα».⁷

Όλα αυτά προκαλούν τον πειρασμό να δει κανείς τη Γεωγραφία του Πτολεμαίου ως έναν αξιόλογο πρώιμο προάγγελο της σύγχρονης χαρτογραφίας. Δυστυχώς, το ζήτημα δεν είναι τόσο απλό. Οι απόψεις των μελετητών παραμένουν διχασμένες σχετικά με το αν ο Πτολεμαίος σχεδίασε ποτέ ο ίδιος χάρτες που να συνοδεύουν τη *Γεωγραφία* ή όχι: πολλοί ιστορικοί υποστηρίζουν ότι είναι τα βυζαντινά αντίγραφα του 13ου αιώνα εκείνα που για πρώτη φορά περιέχουν χάρτες που εικονογραφούν το κείμενό του. Σε αντίθεση με γνωστικά αντικείμενα όπως η ιατρική, δεν υπήρξε πεδίο ή «σχολή» ελληνικής γεωγραφίας. Δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου καταγεγραμμένα παραδείγματα πρακτικής χρήσης των χαρτών στην κλασική Ελλάδα, και σίγουρα καμία περίπτωση που το βιβλίο του Πτολεμαίου να χρησιμοποιήθηκε κατ' αυτό τον τρόπο.

Το να στραφεί κανείς στη βιογραφία του Πτολεμαίου για να προσπαθήσει να κατανοήσει τη σπουδαιότητα του βιβλίου του δε βοηθάει και πολύ. Για τη ζωή του δεν είναι γνωστό σχεδόν τίποτα. Δεν υπάρχει καμία αυτοβιογραφία, κανένα άγαλμα, ούτε καν κάποια εξιστόρηση γραμμένη από έναν σύγχρονό του. Πολλές από τις άλλες επιστημονικές πραγματείες του παραμένουν χαμένες. Ακόμη και η ίδια η *Γεωγραφία* είχε διασκορπιστεί σε όλες τις χριστιανικές και μουσουλμανικές κοινότητες που αναδύθηκαν για να γεμίσουν το κενό που άφησε η κατάρρευση της

**Ο ΧΑΡΤΗΣ, ΟΠΟΙΟ ΚΙ ΑΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΕΣΟ ΤΟΥ
Ή ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΟΥ, ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΠΑΝΤΑ
ΜΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΠΟΥ ΦΙΛΟΔΟΞΕΙ ΝΑ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΗΣΕΙ.**

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας, οι χάρτες αποτέλεσαν και αποτελούν τη βάση για τη διαμόρφωση της οπτικής μας για τον κόσμο, αλλά και για τη συνειδητοποίηση της θέσης μας σε αυτόν. Αλλά πέρα από επιστημονικά εργαλεία, οι παγκόσμιοι χάρτες είναι αναπόφευκτα υποκειμενικοί αλλά και ιδεολογικά φορτισμένοι – στενά συνδεδεμένοι με συστήματα εξουσίας και αρχών σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές και σε συγκεκριμένους τόπους. Οι χαρτογράφοι δεν αποτυπώνουν απλώς τον κόσμο, τον ανακατασκευάζουν σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής τους.

Σε αυτό το λαμπρό βιβλίο, ο Τζέρι Μπρότον εξετάζει τη σημασία δώδεκα χαρτών – από τις σχεδόν μυστικιστικές αναπαραστάσεις της αρχαίας ιστορίας ως τη σύγχρονη εικονογραφία μέσω δορυφόρου. Ζωντανεύει τα περιβάλλοντα και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκαν, αναδεικνύοντας: πώς καθένας από αυτούς μεταφέρει μια πολύ προσωπική άποψη για τον κόσμο – πώς οι χάρτες αυτοί επηρέασαν αλλά και αντικατόπτρισαν τα σύγχρονά τους γεγονότα και πώς διαβάζοντάς τους μπορούμε να κατανοήσουμε τους κόσμους που τους παρήγαγαν.

Παρόλο που ο τρόπος που χαρτογραφούμε τον χώρο αλλάζει, ο Μπρότον υποστηρίζει ότι οι χάρτες ακόμα και σήμερα δεν είναι ούτε οριστικοί ούτε αντικειμενικότεροι από τους αντίστοιχους του παρελθόντος, αλλά ότι ορίζουν, διαμορφώνουν και αναπαριστούν τον κόσμο.

**ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΠΟΥ ΘΑ ΑΛΛΑΞΕΙ ΓΙΑ ΠΑΝΤΑ
ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΠΟΥ ΒΛΕΠΕΤΕ ΤΟΥΣ ΧΑΡΤΕΣ.**

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
psychogios.gr

ISBN: 978-618-01-5200-5

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΦΗ. 27011